



## ДАНИЕЛ ДЕФО МЕЖДУ “РОБИНЗОН КРУЗО” И “МОЛ ФЛАНДЪРС”

ВАЛЕНТИН ВИДЕНОВ

## DANIEL DEFOE BETWEEN *ROBINSON CRUSOE* AND *MOLL FLANDERS*

VALENTIN A. VIDENOV

Abstract

The paper tries to explore the intertextual space between Daniel Defoe's masterpieces, *Robinson Crusoe* and *Moll Flanders*, as determined by the difference in attitude that the author shows. The conclusion drawn is that this difference – his closeness to Robinson and his distance from Moll – reflects a different judgement of “the spirit of capitalism” (Weber), positive in the first case and negative in the second.

Ако героят на “Робинзон Крузо” е може би по-широко известен от автора си, така че “много хора [...] мислят историята му за една от тези велики приказки или митове, които са изникнали от миналото и от въображението на човешката раса, без въобще да имат различим автор” (Пит1963, 3-4; цитатите от Дефо и критиците му са навсякъде в мой превод), то “Мол Фландърс” има своето несъмнено място в английската литература, вече свързано с името на Дефо, като “един от малкото романи, които можем да наречем наистина велики” (по думите на Вирджиния Улф, цитирани в Дефо 1964, задна корица). В контекста на развитието на английската литература и на генезиса на романа в нея “по-знаещите” поставят името на Дефо и до заглавието на “Робинзон Крузо”, като – симптоматично за нас тук – измежду огромния брой негови писания избират именно “Мол Фландърс”, за да го поставят редом с шедьовъра му (например един коментатор на Филдинг в самото начало на статията си за “Том Джоунс” – вж. Кърмоуд 1963, 855). Така се очертава едно междутекстово пространство, чиито контури ще се опитаме да опишем, преди да го изпълним със съдържание.

И така, кое е общото между “Робинзон Крузо” и “Мол Фландърс”, кое е различното и по какъв начин двата романа – точно с отношението помежду си – определят образа на своя автор?

На първо място (и това са именно контурите на интересуващото ни пространство) и двете истории, освен че предават нечий живот, са написани като разказ от първо лице на преживелия го. Но известно е, че този именно вид разказване, където гласът на автора е външно незабележим, дава богати възможности за тънко нюансирана оценка и ирония. (Срв. за Дефо у Рексрот 1964, 304: “Мол Фландърс” е автентичен портрет на една проститутка, но не и неутрално обективен. Всъщност, тя е безмилостно преценяване, една своеобразна присъда.”) Тук още забелязваме различието между двете книги в авторското *отношение* към говорещия, съвсем ясно изявено впрочем в предговорите му към основната част на всеки един от текстовете: в “Робинзон Крузо” той се нарича “[t]he editor” (Дефо 1963, 8), докато в “Мол Фландърс” вече става “an author” (Дефо 1964, v).

Така че ако “за известно време животът на Крузо става наш, а ние се превръщаме в самотния корабкрушенец” (Пит 1963, 6), то е, защото и самият автор се доближава плътно до героя си; докато в “Мол Фландърс” дори само фактът, че описва жена и акцентира върху специфични за пола ѝ мотиви и поведение, не му позволява да стори това. Но друга е, разбира се, *съдържателната* страна на различното отношение на Дефо в двете му повествования. Робинзон се самоупреква (бива упрекнат) единствено за прекалената си склонност към приключения и незадоволеност от предоставеното му. Именно осъзнавайки това като свой недостатък, той може да види ключовия сюжетен елемент на книгата – заточението си на острова – като наказание, но и като изпитание, като възможност да познае бог и неговите промисли:

Аз бях през целия си живот пример за онези, които са заразени от всеобщата човешка болест, откъдето – според мен – половината им нещастия произлизат, т.е. че ве ги задоволява мястото, където Бог и Природата са ги поставили; защото, без да се връщам към първоначалното си състояние и отличния съвет на баща ми, невъзприемането на който беше, тъй да се каже, моят *първороден грях*, последвалите ми грешки от подобен характер способстваха да се озова в това нещастно положение; защото ако само това Провидение, което толкова благоприятно ме беше настанило в Бразилия като плантатор, ме беше дарило с ограничени желания, така че да се бях задоволил с постепенен напредък, аз можех да бъда досега (т.е. до времето на моето пребиваване на този остров) един от най-заможните плантатори в Бразилия [...] (Дефо 1963, 203)

Във важния си труд “Протестантската етика и духът на капитализма” Вебер разглежда именно такава “оставане на мястото си” като важно за формиране на понятието *професия* (вж. Вебер 1993, *passim*), което от своя

страна способства за пренасяне на погледа от чисто духовното съзерцание към неуморната работа в "отсамното". Ето един от многото заслужаващи внимание пасажи:

[...] именно религиозната оценка на неуморното и системно упражняване на наемния труд – като най-сигурно и видимо потвърждение за човешкото прераждане и истинността на вярата – би трябвало да бъде възможно най-мощният лост за разпространяването на онзи жизнен възглед, когото ние формализирахме тук като "дух" на капитализма. И ако обединим онова ограничаване на консумацията с освобождаването на стремежа към печалба, то ще се доближим до приблизителния отговор: *капиталистическото натрупване чрез принудително аскетично спестяване*. Задръжките, които се противопоставяли на консумативното прахосване на придобитото, трябвало да бъдат в полза на неговото продуктивно използване: като *инвестиционен капитал*. (стр. 185-6)

Вебер няколко пъти споменава Дефо, веднъж само по-обстоятелствено, и то във връзка с "Робинзон Крузо" (вж. стр. 189). Ако не се опира по-сериозно на този текст обаче, то е, защото подходът му не е литературоведски. А "Робинзон Крузо" е една истинска апология на капитализма. Какво намира корабкрушенецът на острова, освен своя бог? Девствена природа, която да подчини на волята си, която да *цивилизова*; поле за изява на способностите си и за проверка на границите им. Той прави това с неуморен труд; понякога по метода на пробите и грешките, но никога отчайвайки се – води един определено действен, а не апатично-съзерцателен живот. Именно такъв живот, внушава ни авторът, би го превърнал в животно, докато неговият престой на острова е триумф на просветения човек.

За подвига си на острова Крузо е възнаграден. Връщайки се в цивилизования свят на събратята си хора, той "се оказва богат". "I Find My Wealth All About Me" (стр. 291) – показателна формулировка. Именно в тази глава се срещат в особено голяма концентрация суми пари, дори с превръщане в различни парични единици. Това веднага навежда на мисълта за другия текст на Дефо, който ни занимава. Както настойчиво отбелязва Кенет Рексрот, "Мол Фландърс" е буквално залята от експлицитни и имплицитни споменавания на парична стойност (вж. Рексрот 1964, 308). Това именно създава "една изключителна ирония" и "напрежение", водещо до "осъждане" (пак там).

Работата е там, че похвалното трудолюбие и спестовност на Робинзон Крузо са поставени в необикновени условия – животът му на безлюден остров. Именно "странни" и "изненадващи" са наречени приключенията му в

заглавието. А в обикновения живот ние сме заобиколени от други хора, подвластни сме на ред социални фактори. И въпреки че се корени в християнската етика, духът на капитализма се отдалечава от нея в рамките на обществото, подронва устоите ѝ.

Така е в "Мол Фландърс", където Дефо прокарва паралел "между морала на завършената проститутка и този на новата средна класа, която се издигала около него" (Рексрот 1964, 310). Проститутката продава *личността* си за пари; при нея търгашеството се е издигнало в начин на живот и от тази бездна излизането е ако не невъзможно, то изключително трудно. Поестественият път е плъзгането още надолу по наклонената плоскост – към кражбата, затвора, колонията. Мол организира цялото си поведение върху принципа на изгодата: женитбите и незаконните ѝ връзки с мъже са поставени на плоскостта на експлоатацията, изнудването, измамата; децата, от които гледа да се отърве, също по възможност трябва да ѝ донесат печалба. Когато разсъждава върху бедността – своята и на другите, -- тя вижда в нея причината за порока, водещ до пропадане (а бедността е точно социален феномен и третирането ѝ тук е като част от *капиталистическата* действителност):

Наистина ми беше интересно да разсъждавам над съдбата на мъжете в най-голямо затруднение, намиращи се на няколко степени под нивото на банкрута, чиито семейства бяха обекти на тормоз от тяхна страна и на подаянията на другите и които въпреки това, докато изхарчваха последните си стотинки и дори след като ги бяха изхарчили, се опитваха да удавят тъгата си в собствената си греховност, трупаха още повече вина върху главите си, стремяха се да забравят миналото си, което точно сега трябваше да си спомнят, създаваха допълнителни поводи за разкаяние и продължаваха да съгрешават, за да се отърват от миналите си грехове

Но не умея да проповядвам; тези мъже бяха твърде пропаднали дори за мен. Имаше нещо отвратително и абсурдно в техния начин на съгрешаване, сякаш то ставаше под влияние на контролираща ги външна сила; те се изправяха не само срещу съвестта си, но и срещу природата и съвсем лесно беше да се види как въздишки прекъсваха песните им, а по побледнелите им чела пропълзяваше отчаяние въпреки насилените им усмивки – понякога дори избухваше от устните им, когато се бяха разделили с парите си, за да си купят сладострастно изживяване или греховна прегръдка. (Дефо 1964, 60)

Излиза, че не само богатството води до греховност, а и бедността – и двете те страни на капиталистическото общество. Но няма нищо по-различно от поведението на Робинзон Крузо, оставен съвсем сам и с почти нищо на разположение срещу природните стихии и поведението на главите на семейство, които би трябвало да носят отговорност не само за себе си, описано в горния пасаж от “Мол Фландърс”. Дори когато разполагат с пари, тези мъже не ги заделят, за да ги умножат (не правят съответно опит да изпълзят от бездната), а си купуват с тях моментна наслада или с други думи ги хвърлят на вятъра.

В заглавието на “Робинзон Крузо” думите “странни” и “изненадващи” са употребени като определения на съществителното “приключения” – “Adventures”. Английската дума тук е твърде натоварена със смисъл: не само “вълнуващо и опасно начинание”, но и “риск в бизнеса” (Уебстърс 1971, 7). Робинзон предприема пътуването от Бразилия до Африка, за да *спечели*, както виждаме от продължението на предългото изречение, началото на което цитирахме по-горе (Дефо 1963, 204). От целия му разказ лъха *рационален* дух: дори самата организация на текста – разделянето на глави, дневникът, двете колони “лоши” и “добри” обстоятелства, противопоставени на стр. 73-4 – издава рационалност. Държанието на окаяниците в “Мол Фландърс” (а самата Мол е една от тях) е наречено “абсурдно” в приведения пасаж. Те са се предали, те са отчаяни. Животът за тях не е откровение на Провидението, а лишен от всякакъв смисъл процес, лош сън. Не случайно в заглавието на “Мол Фландърс” на мястото на “Life and [...] Adventures” от “Робинзон Крузо” идва формулировката “Fortunes and Misfortunes”. Тук лингвистичният подтекст е още по-значителен. “Fortune” може да означава:

1. късмет; шанс; съдба.
2. бъдещето на човек, добро или лошо.
3. добър късмет; успех.
4. богатство; пари (Уебстърс 1971, 187)

Играта на думи между първия и четвъртия смисъл, приведени по-горе, е експлицирана от самата героиня на стр. 95: “тъй като бях станала сега, така да се каже, авантюристка (a woman of fortune), въпреки че бях жена без пари (a woman without a fortune), аз очаквах, че нещо можеше да се случи по пътя, което да подобри положението ми, както ми се беше случвало преди”.

Разликата в *отношението* на Дефо към героите му и техните преживявания е ясна: той се доближава до Робинзон и иронично се дистанцира от Мол. Тази разлика – може направо да се каже контраст – в авторовото отношение е всъщност разлика между двете страни на капитализма. Гордият индивидуализъм, постоянството, ясните цели, свободата на човека да разгърне способностите си и последвалият му триумф над природата се противопоставят на издребняването, пълното “материализиране” на съзнанието, душевната и житейска нищета, пропадането в социалните бездни, зейнали при налагането на същия този

капитализъм. С проникновението, присъщо на великите писатели, улавящи дълбокия смисъл на протичащите във времето им процеси, Дефо ни оставя по един документ за всяка една от тези две страни. И – колкото и странно да е това на пръв поглед, -- тези две повествования, излезли изпод перото на един и същ автор, с целия контраст помежду си не се взаимоизключват, а по-скоро се допълват. Защото всяко едно явление може да се представи и в добрата му, и в лошата му страна, които обаче са неразделими по природа. Съзнаието за тази дълбока неразделимост между волния полет и робското пълзене, между освобождаването и затъването на капиталистическия човек, между светлината на разума и хаоса, където "всичко е добре", ни подарява Даниел Дефо чрез пространството, което свързва и разделя двата му шедевъра – "Робинзон Крузо" и "Мол Фландърс".

#### ЛИТЕРАТУРА

Вебер, Макс. *Протестантската етика и духът на капитализма*, прев. Георги Кайтазов, София: Издателство "Хермес – 7", 1993; Defoe, Daniel. *Robinson Crusoe*, New York: Airmont Books, 1963; Defoe, Daniel. *Moll Flanders*, New York: The New American Library, 1964; Kermode, Frank. Afterword in Henry Fielding, *Tom Jones*, New York: The New American Library, 1963; Pitt, David G. Introduction to Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, New York: Airmont Books, 1963; Rexroth, Kenneth. Afterword in Daniel Defoe, *Moll Flanders*, New York: The New American Library, 1964; *Webster's New World Dictionary*, ed. David B. Guralnik, Cleveland and New York: The World Publishing Company, 1971.